

demler ótkizilse nátiyje tabíshí boladı.

Logopediyalıq korrekciya procesinde hár túrli metod, usıllardan kompleks ráwıshıte paydalanıladı. Balanıń sóylew imkaniyatlarınan kelip shıqqan jaǵdayda jumıstıń wazıypa hám mazmunı anıqlanadı.

Tiykargı logopediyalıq jumıs sóylew iskerligi mexanizmlerin qalıplestiriwge qaratıladı: motiv, baylanıs baylaw maqseti, bayan etiwdiń ishki dástúri, onıń leksikalıq-grammatikalıq quralların tańlaw grammatikalıq dúzilis qalıplestiriledi.

Sóylew tájriybeni bayıtıw ushın bilimlerden sanalı paydalanıw uqıbı rawajlandırıladı, sóylew operaciýaların modellestiriwdi iyelew uqıbı arttırıladı.

Mayda qol motorikası rawajlanıwǵa itibar qaratıladı: sıziq tartıwǵa, boyawǵa, shtrixlawǵa úyretiledi, túyinler baylawǵa, mozaykalar hám geometriyalıq materiallardan naǵısar sıziw úyretiledi hám t.b. Eger balalar qol barmaqları hárketi rawajlanıwdan arqada qalsa, ol jaǵdayda sóylew rawajlanıwınan da arqada qalıwı dáliyllengen [3:112]. Qol hárketlerin shınıqtırıw processinde sóylew jaǵdayı bekkemlenedi.

Jumıstıń baslanǵısh basqıshlarında sóylewdiń psixofiziologiyalıq tiykarları qalıplestiriledi, balada qarım-qatnasqa zárúrlık sezimi oyatıladı.

Sóylewdegi nuqsanlar menen bir qatarda sóylewsiz kemshilikler saplastırıladı. Sóylew rawajlanıwı ushın áhmiyetli sanalǵan diqqat, qabil etiw, ulıwmalastırıw, sahsıtırıw procesleri de qalıplestiriledi. Bul buyımlardı forma, reńi, úlkenligine qarap parıqlawǵa hám atawǵa úyretiledi. Dógerek-átirapqa múnasebeti boyınsha predmet jaǵdayın ajratıw hám atawǵa úyretiw alıp barıladı (joqarıda, ortada hám t.b.). Bul proceste oyınlardan paydalanıladı. Figura detalların parıqlaw boyınsha jumıs alıp barıladı. Kóp muǵdardaǵı elementleri bolǵan quramalı figuralar analiz etiledi, konstruktorlaw qábileti hám konstrukciýalardı parıqlaw rawajlandırıladı. Analiz, sintez operaciýaları, sóylewli bolmaǵan materialdı ulıwmalastırıw (salıstırıw, teńlestiriw, uqsatıw, predmetlerdiń uqsaslıǵı hám parıqtı ajratıw, belgileri boyınsha salıstırıw – reń, ólshem, forma), úyretilgen sebep-aqıbetiń óz-ara múnasebetleri sóylew qalıplesiwı ushın áhmiyetli sharayat jaratadı.

Адебиётлар

1. Волкова Л.С. Логопедия: учебник для студ. дефектол. фак. пед. высш. учеб. заведений - 5-е изд., перераб. и доп. - М.: «Владос», 2006.
2. Аюпова М.Ю. Логопедия. -Тошкент: Узбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриети. 2017.
3. Ковшиков В.А. Экспрессивная алалия и методы ее преодоления. 4-е издание, исправленное и дополненное. -Санкт-Петербург: «КАПО», 2018.

REZYUME. Maqolada alaliya nutq kamchiligida nutq buzilishi bilan psixomotor rivojlanishidagi, mayda qo‘l motorikasi rivojlanishidagi farqlar, logopedik tuzatish mashqlari yordamida kamchiliklarini bartaraf etish yo‘llari haqida so‘z boradi.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится о различиях в развитии психомоторной и мелкой моторики рук при нарушениях речи алалия, путях устранения недостатков с помощью логопедических - коррекционных упражнений.

SUMMARY. The article talks about differences in the development of psicomovements and fine motor skills of the hands with alalia and speech disorders, and ways to eliminate deficiencies with the help of speech therapy - corrective exercises.

СПОРТ ЖАМОАЛАРИДА ПСИХОЛОГИК ХИЗМАТ КЎРСАТИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСИ

Т.Арзимбетов – ассистент ўқитувчи

Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия ва спорт университети Нукус филиали

Таянч сўзлар: инсон, психика, спорт жамоалари, психологик хизмат кўрсатиш, психодиагностика, боскич, тавсиф, усул, спорт фаолияти, такомиллаштириш.

Ключевые слова: человек, психика, спортивные команды, психологическая служба, психодиагностика, этап, характеристика, метод, спортивная деятельность, совершенствование.

Key words: human, psyche, sports teams, psychological service, psychodiagnostics, stage, characteristic, method, sport activity, improvement.

Маълумки, спорт жамоаларида олиб борилаётган психологик хизмат кўрсатиш, ўзининг ҳар жиҳатдан кенг қўламли йўналишларга эга эканлиги ва ҳар бир йўналишнинг ўзига хос мақсади ҳамда вазибалари борлиги билан алоҳида аҳамият касб этади. Бу вазибалар эса, албатта, махсус билимларга ва тажрибаларга эга бўлган амалиётчи психологлар томонидан амалга оширилади. Бугунги кунда барча

Сўйледди rawajlandırıw ushın ritmika hám logoritmika usıllarınan paydalanıw tabıshı nátiyje beredi. Muzıka, sóz hám hárketler túrli shınıǵıwlarda uýınlasıp, hárket hám sóylew-hárket iskerligi qalıplestiriledi, balalardıń ritmikalıq, jeke hám ózligi rawajlanıwdaǵı úzilislerdi toltırıwdı támiynleydi.

Sóylewdi rawajlandırıw ushın bala ushın qolay dárejedegi qarım-qatnas ámeliyatı áhmiyetli bolıp esaplanadı: tanıs bolǵan sóz dizbekleri, tanıs sanlar menen ótkiziletuǵın jumıslar, dialog keyninen monolog sóylewden paydalanıp ótkiziletuǵın oyınlar menen hám t.b. lar. Áste-aqırın leksikalıq-grammatikalıq material kólemi quramalılıǵı asıp baradı.

Sóylewdi dúzetiw isleri ámeliy predmetli iskerlik penen baylanıshı boladı. Bala óz hárketlerin túsiniwı qalıplestiriledi (men otırman, júgirip atırman, sekirip atırman).

Logoped balalarda aktiv diqqatın, túsiniwin tárbıyalap barıw menen birgelikte, balanıń gápti aqırına shekem esitiwge, leksikalıq-grammatikalıq formalarđı túsiniwge, soraw áhmiyetin túsiniw (Ne jep atırız? Ne menen jep atırız? hám t.b.) úyretilip barıladı.

Balalarda leksikalıq-grammatikalıq formalarđı qollaw, intonatciya ústinen sanalı baqlaw arqalı tárbıyalanadı, flektiv múnasebetlerdi túsiniw bekkemlenedi, hár túrli birikpelerde sózler baylanısı, sóz hám grammatikalıq strukturalar izbe-izligi tarbiyalanadı.

Jumıs procesinde túrli analizatorlar esitiw, kóriw, taktil analizatordı qosıw áhmiyetli bolıp tabıladı. Bala buyım atamasın esitiwı, baqlap kóriwı, im-ishara belgi menen kórsetip beriwı, atawı zárúr. Bunıń nátiyjesinde bala ańında qosımsha baylanıslar payda boladı, sóylew materialı bekkemlenedi.

Arnawlı logopediyalıq shınıǵıwlardan tısqarı waqıtta bala sóylewine talaptı kúsheypew zárúr. Diqqattı balanıń biliv iskerliginiń rawajlanıwına, mayda qol motorikasınıń, ulıwma motorikanıń rawajlanıwına, sezimlik-eriklik tarawınıń rawajlanıwına itibar qaratılıw kerek.

Sóylew múmkinshilikleri rawajlanǵan sayın bala sóylewı úlkenler tárepinen baqlanıp, óz betinshe sóylew sıpatına talap kúsheyp barıladı.

имкониятларга эга бўлган онгли ижтимоий мавжудотдир. Шу нуқтаи назардан олинганда, бугунги кунда спорт жамоаларидаги ҳар бир спортчининг ижтимоийлашувига бевосита таъсир этувчи омилларни эмпирик жиҳатдан ўрганиш ва уни тадқиқ этиш, шу билан бирга психологик хизмат доирасидаги талаблар асосида талқин қилиш ҳамда шу талқинларга таяниб спорт психологлари учун муайян тавсияларни ишлаб чиқиш масаласи муҳим аҳамият касб этади.

Спорт фаолиятида пайдо бўладиган салбий психик хусусиятларни енгиш ва уни бартараф этиш, спортчиларда ўз-ўзини назорат қилаолмаслик, психик беқарорлик муаммолари бугунги кунда ўз ечимини қутаётган долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Бу муаммонинг сақланиб қолганлиги спортчиларни мусобақадан олдинги ва кейинги беқарор психик ҳолат ҳақида назарий ва амалий жиҳатдан билим даражаси паст эканлигини, уни тушуниб моҳиятини англамасдан, спорт фаолиятида унга амал қилмаслик ҳолатлари юз беришини англатади ва спорт соҳасидаги масъул мутахассислар олдига муҳим вазифаларни юклайди [1:94]. Бундай ҳолатлар спортчининг муваффақиятга эришиши, яхши натижаларни қўлга киритиши, ҳар хил субъектив муаммоларни бартараф этиб ўз мақсадига етишишида асосий тўсиқ сифатида намоён бўлиб келмоқда. Психологик хизмат асосида спорт жамоаларида турли салбий кечинмаларни шаклланишига таъсир этадиган ёки келтириб чиқарувчи омилларни ўрганиш, республикамізда олиб борилаётган илмий тадқиқотлар доирасидаги долзарб муаммолардан бири эканлиги билан аҳамиятлидир. Бунинг учун мазкур муаммони бартараф этишнинг самарали усуллари ва чораларини ишлаб чиқиш ҳамда уни спорт жамоаларига жорий этишнинг илмий асосларини яратиш ниҳоятда зарур ҳисобланади.

Шундай экан, “Спорт жамоаларида психологик хизмат кўрсатишнинг ижтимоий-психологик асослари”ни ўрганиш учун бир қатор тизимли вазифаларни илмий асосда бир неча босқичда амалга оширидик.

Биринчи босқичда, спорт жамоаларида психологик хизмат кўрсатиш муаммосининг назарий-методологик асослари ўрганилди. Унда хорижий психолог олимлар томонидан спорт жамоаларида психологик хизматнинг ўрганилганлик даражаси, шунингдек, МДХ ва мамлакатимиз олимларининг психологик хизмат муаммоси, спорт жамоаларида психологик хизмат кўрсатиш усуллари психологик тадқиқот муаммоси сифатида олимлар томонидан ўрганилганлиги таҳлилий баҳоланди ва шунга таяниб, спорт жамоаларида психологик хизмат кўрсатишни йўлга қўйиш билан жамоадорлар ўртасида соғлом муносабатни шакллантириш, муваффақият мотивларини такомиллаштириш ва салбий эмоционал ҳолатларни енгиш масаласи кенг ёритилди.

Мазкур муаммони тадқиқ этиш учун тадқиқот босқичлари белгиланди, психологик хизматнинг методологик асослари ва методикаларнинг психологик тавсифи кенг ёритилди. Тадқиқот ишимиз анча мураккаб ва ўта долзарб мавзуга бағишланганлиги учун унинг босқичларига, илмий психологик билимларни асослаш учун психологик хизматнинг методологик тамойилларига ва тадқиқот методикаларида белгиланган қонун-қоидалар ва йўл-йўриқларга қатъий амал қилинди.

Иккинчи босқичда, спорт жамоаларида психологик хизмат кўрсатишнинг ижтимоий-психологик хусусиятлари ўрганилди. Маълумки, ҳар бир илмий тадқиқотнинг муваффақиятли якунланиши, аввало, шу тадқиқот салоҳиятини белгиловчи методикаларга боғлиқдир. Шу нуқтаи назардан тадқиқот мақсадига мос равишда танланган ҳар бир методика белгиланган

вазифаларнинг бажарилишини эмпирик жиҳатдан асослаб беришга хизмат қилади.

Учинчи босқичда, спорт жамоаларида юзага келадиган психик зўриқиш (стресс) ва шунга ўхшаш салбий кечинмаларни олдини олиш, унинг таъсирида спорт жамоаларида юз берадиган салбий ўзгаришларни, яъни муҳим ўйинга нисбатан тажанглик, агрессив хулқ, асабий таранглик ва ўзаро тушунмовчиликлар каби жиҳатларни психологик хизмат кўрсатиш орқали бартараф этиш натижалари баён қилинди. Тадқиқотимизда ҳозирги замон психологик хизмат кўрсатиш амалиётида самарали ҳисобланган методикалардан фойдаланиш спортчилардаги шахс хусусиятлари, ўз-ўзини ҳиссий баҳолаш жараёни, ўз-ўзини турли кўнгилсизликлардан, муваффақиятсизликлардан ва зиддиятли вазиятлардан маълум даражада ҳимоя қилиш, шахслардаги зиддиятли ҳолатлардан чиқиш мотивацияси билан боғлиқ ҳолатларини қандай эканлигини билишга имкон беради.

Методикалар ёрдамида спорт жамоаларида психологик хизмат доирасида амалга оширилган кенг қўламли ишларнинг натижасида спортчида 8 та октантдан ташкил топган мезонлар, яъни қатъийлик-пешқадамлик, ўз-ўзига ишончлилик, талабчанлик-қаттиққўллик (баъзан тажовузкорлик), ишончсизлик-шубҳаланувчанлик, кўнгилчанлик-тортинчоқлик, мўмин қобил-тобе, ҳамкорлик қилувчи-келишувчилик, масъулиятли-беғаразлик, шахслараро муносабатлар билан боғлиқ зиддиятли ҳолатдан чиқиш мотивацияси ва спорт жамоаларида хотиржамлик-асабийлик, ишчанлик-толиққанлик, кўтаринкилик-тушқунлик, ишонч ва ишончсизлик каби кўрсаткичларини ўрганишга мўлжалланган проектив методикалар ёрдамида амалга оширилди.

Тўртинчи босқич, спорт жамоаларида психологик тайёргарликни самарали ташкил этиш ва спортчиларга хос сифатларни, зиддиятли вазиятлардан чиқиш мотивациясини, ишчанлик-толиққанлик ва бошқа шкалаларнинг психокоррекция амалиёти билан боғлиқдир. Мазкур босқичда, методикада кўрсатилган омилларни келтириб чиқарувчи муҳим сабаблар манбаларини аниқлаш, салбий натижа берувчи хусусиятларнинг замонавий ечимларини излаб топиш ва илмий изланишларимизнинг устувор вазифалари сифатида белгиланиб, амалиётга татбиқ этиш учун зарур тавсиялар ишлаб чиқилди:

- психологик хизмат ёрдамида спортчи фаолиятини муваффақиятли ташкил этишнинг замонавий ижтимоий-психологик асосларини белгилаш ҳамда уни доимий такомиллаштириб бориш эътиборга олинди;

- спорт жамоаларида мусобақа жараёнида юзага келадиган беқарор психологик ҳолатини психокоррекцион дастури ёрдамида, жамоада психологик барқарорлигини таъминлашга йўналтирилган тренинг дастурлари комплексни аниқланди ва уни спортчиларнинг ҳар бирига спорт фаолиятида доимий равишда қўллаш тавсия этилди;

- спортчи психологиясида юзага келиши кутилаётган мусобақа жараёнида салбий таъсирини енгишга йўналтирилган психопрофилактик чора-тадбирлар ва психологик хизмат кўрсатиш тизими тайёрланди ва спорт таълим муассасалари ва спорт жамоаларига унга амал қилиш тавсия этилди;

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, биз ўрганаётган муаммо доирасида айрим олимлар томонидан қўпгина методикалар миллий-менталитет муҳитда қўлланилган бўлса-да, лекин улар ҳаммаси ҳам психологик тадқиқотлар учун етарлича ахборот бера олмаганлиги аниқланди.

Спорт жамоаларида психологик хизмат кўрсатиш, энг аввало, спорт жамоаси аъзолари орасидаги

шахслараро муносабат мотивациясининг тўғри шаклланиши билан бевосита боғлиқлигига алоҳида эътибор қаратилди. Чунки спорт психологи жамоадаги шахслараро муносабат мотивацияси кўринишларини ижтимоий жиҳатдан тўлақонли таҳлил этмас экан, спорт жамоалари фаолиятини ижобий томонга йўналтириш жуда мушкул масалалардан бири ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, юқорида таъкидлаганимиздек, спорт жамоалари доирасидаги шахслараро муносабат мотивацияси кўринишларини аниқлашни мақсад қилиб олинди [2:21].

Дарҳақиқат, спорт жамоаларни ўрганиш, уларга психологик хизмат кўрсатиш тизимини самарали ташкил этиш, энг аввало, шу жамоа аъзоси бўлган спортчиларнинг ўзига хос бўлган ижтимоий-психологик имкониятлари ҳар томонлама чуқур таҳлил қила олишга боғлиқдир. Шу нуқтаи назардан, ҳар бир жамоа билан алоҳида ишлаш ундаги шахслараро муносабатлар мотивациясининг шаклланишига дахлдор бўлган психологик омилларни ўрганилиши ҳамда мазкур йўналишда тегишли эмпирик маълумотлар йиғиш масаласи тадқиқотнинг асосий мақсади қилиб белгиланган. Биргаликдаги фаолият жараёнида шахсларнинг бир-бирларини тўғри тушунишлари на аниқ идрок қилишлари мулоқотнинг самарали бўлишини таъминлайди [3:64]. Ушбу муаммога муайян илмий-амалий ойдинликлар киритиш орқали спорт жамоаларидан олинган эмпирик маълумотлар таҳлилин баён этиш кўзда тутилган. Чунки спорт жамоаларида психологик хизмат жараёни ҳар бир спортчи шахсининг ижтимоий-психологик тараққиётига бевосита таъсирини ўрганиш, таҳлил қилиш ва тегишли илмий-тавсиявий хулосалар чиқариш билан боғлиқдир.

Дастлаб тадқиқотимизда Т.З.Лирининг “Шахслараро фаоллик мотивацияси”нинг ўрганиш методикасидан фойдаланишни мақсадга мувофиқ деб топдик. Мазкур методика бўйича ҳар бир олинган натижа илмий хулосалар асосида чуқур таҳлил қилиш учун қуйидаги маълумотларга эга бўлиш имконини берди:

- Спорт жамоаларининг ўзига хос ижтимоий-психологик тузилишини аниқлаш.
- Жамоалардаги шахслараро муносабат мотивацияси билан боғлиқ фаоллик имкониятларига баҳо бериш.
- Т.З.Лири методикаси талаблари асосида ва тадқиқот мақсадига мос равишда шахслараро муносабат мотивациясини кўрсаткичларини таҳлил қилиш дастурини ишлаб чиқиш.
- Муайян ишлаб чиқилган мезонлар асосида жамоалар доирасида шахслараро фаоллик мотивацияси намоён этилишининг ўртача-умумий ва қиёсий типик кўрсаткичларини аниқлаш ҳамда шу кўрсаткичлар мисолида респондентлар умумий сонига нисбатан тегишли микдорлардаги оралиқ диапазонларини белгилаш.
- Ҳар бир қўлга киритилган эмпирик маълумотларга тадқиқот мақсадига мос илмий изоҳларга таяниб тадқиқот интиҳосида қўйилган илмий фаразларнинг ҳаққонийлигини тасдиқлаш.

Адабиётлар

1. Абдурашулов Р.А. Ўқувчи шахсини шакллантиришда спорт машғулотларининг ўрни. Монография. –Тошкент: “Фан ва технология”. 2013. 204-б.
2. Газиева Ф.Э. Спортда гуруҳий жипслик шаклланиши ва ривожланишининг ижтимоий-психологик хусусиятлари: Психология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация автореферати. – Тошкент: 2019. 55-б.
3. Акрамова Ф.А. Ижтимоий Психология (ўқув қўлланма). -Тошкент: 2007. 190-б.
4. Баротов Ш.Р. Психологик хизмат. -Т.: 2018. 346-б.
5. G'oziev E.G., Jabborov A. M. Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi. -Т.: 2003. 124-б.
6. Fayziev Z.X. Kazusli vaziyatlarda sporchi emotsional holatini korrektsiyalashning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari. Avtoreferat. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD). –Buxoro: 2020. 52-б.

Умуман олганда, спорт фаолиятини мақсадли ташкил этиш, илмий жиҳатдан асослашга бағишланган ва айни пайтда спорт жамоаларида психологик хизмат кўрсатишнинг вазифаларини белгилаш учун муҳим бўлган изланишларни шартли равишда маълум йўналишларга бўлиш мумкин. Зеро, ҳар бир йўналиш спорт фаолиятини у ёки бу ғояда туриб психологик таҳлил қиладилар ва тегишли хулосалар чиқарадилар. Тадқиқотларимизни амалга оширишда эса, биз ушбу йўналишларда қайд этилган илмий-назарий хулосаларни маълум даражада методологик асос сифатида қабул қилдик.

Шундай қилиб, юқоридаги тадқиқот йўналишларининг таҳлили биринчидан умумий тарзда, илмий-назарий жиҳатдан спортчи фаолиятига ва фаоллигига таъриф бериш имконини берса, иккинчидан тадқиқот мақсадига мос спортчилар фаоллиги мезонларини ишлаб чиқиш ва уни психологик хизмат давомида амалиётда қўллаш учун илмий-назарий асос бўлиб хизмат қилади. Демак, спорт фаолияти, бу ўз-ўзини ривожлантириш ва ижтимоий аҳамиятга молик ўзгаришлар қилиш учун юқори даражадаги интилишлар махсули ҳисобланади. Шу боисдан, спорт фаолиятининг ижтимоий-психологик тараққиёт талаблари асосида қарор топтирилиши мазкур шахснинг ўзи учун ҳам, айни пайтда, жамият тараққиёти учун ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Шундай қилиб, психологик хизматнинг методологик асослари сифатида талқин қилинган мазкур фикр-мулоҳазалар спорт психология фанининг қуйидаги амалий-тадқиқот йўналишларига бугунги куннинг энг долзарб муаммолари сифатида қарашни тақозо этади [4:27].

1. Спорт жамоаларида психологик хизмат кўрсатиш ҳар бир спортчининг ўз фаолиятдан ижтимоий ва ҳиссий қониқиш жараёнини тадқиқ қилишга қаратилган усуллар ва услублар мажмуасига асосланиши лозим;

2. Психологик хизмат кўрсатиш спорт фаолияти жараёнидаги ўз-ўзига, жамоадошларга ва шу фаолиятга бўлган муносабатларидаги иерархик тизим динамикасини тадқиқ қилиши ва шу тизим асосида жамоаларда ижтимоий-психологик муҳитнинг яратилишига замин ҳозирлай олиши билан боғлиқ изланишлар қўламини ўз ичига олади.

3. Психологик хизмат жараёни билан боғлиқ ижтимоий муҳим кўрсаткичларнинг таҳлили ҳар бир спортчи фаолияти учун характерли бўлган индивидуал фаркланиш, индивидуал услуб ва ижтимоий йўналтиришнинг қарор топтирилишини ўрганиш асосида амалга оширилиши мумкин.

4. Психологик хизмат жараёнини ижтимоий психологик муҳофаза воситаси сифатида тадқиқ қилиш муаммоси бугунги кунда спорт психологиясининг энг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади ва бу муаммони бартараф этишда маълум психологик тамойилларга таяниш талаб қилинади.

Худди ана шу йўналишлар тадқиқотимизнинг мақсади ва вазифаларини амалга ошириш, мамлакатимизда психологик хизматнинг бугунги ҳолати ва ўзига хос истиқболларига баҳо беришда маълум назарий, ҳамда эмпирик манба сифатида хизмат қилади.

РЕЗЮМЕ. Мазкур мақолада психологик хизмат кўрсатиш муаммоси маълум маънода, илмий психологиянинг етакчи йўналишларидан бири сифатида қаралиб, спорт жамоаларида психологик хизмат кўрсатишнинг назарий-методологик асослари тадқиқ этилган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье проблема оказания психологических услуг рассматривается в определенном смысле как одно из ведущих направлений научной психологии, исследованы теоретико-методологические основы психологической службы в спортивных командах.

SUMMARY. In this article, the problem of providing psychological services is considered in a certain sense as one of the leading areas of scientific psychology, the theoretical and methodological foundations have been studied of psychological service in sport teams.

O'SPIRINLIK YOSH DAVRIDA TAFAKKUR JARAYONIGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

M.M.Djolimbetova – *psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori*
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: psixologiyada tafakkur muammosi, tafakkurning rivojlanishi, ong shakllanishi, fikr yuritish, qiyoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarish.

Ключевые слова: проблема психологических мышлений, развитие мышления, развитие сознательных мышлений, обобщение, сравнение, анализ и решение.

Key words: problem psychological cognition, development cognition, development conscious ness, thinking, comparison, analysis and decision making.

O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichida yangi ijtimoiy munosabatlarga erkin kirisha oladigan umuminsoniy qadriyatlarni e'tirof etadigan, ma'naviy qadriyatlarga hurmat bilan qaraydigan ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalash dolzarb muammolardan sanaladi.

Psixologiyada psixik taraqqiyot inson shaxsining tarkib topishi jarayoni sifatida qaraladi. Psixik taraqqiyot bir-biri bilan o'zaro uzviy bog'liq qator bosqichlarda amalga oshadi. Jumladan, bola aql-zakovatining ko'rsatkichi, sifati, xarakteri uning atrofdagi odamlar bilan o'zaro kundalik munosabatlari va u bajaradigan amaliy faoliyat jarayonida vujudga keladi. Bunday o'zaro ta'sirlar natijasida bolada turli sifatlar tarkib topa boradi. Masalan, savol-javob, baxs-munozara ta'sirida aqlning ijodiy mahsuldorligi, tezligi va teranligi orta boradi.

Shveysariyalik psixolog J.Piaje intellekt muammosiga o'z shaxsiy nuqtayi nazaridan kelib chiqib yondoshgan. J.Piaje intellekt nazariyasini ikkita muhim jihatga, ya'ni intellekt funksiyalari va intellekt davrlariga ajratadi. J.Piaje mulohazasiga ko'ra, intellektning asosiy funksiyalari qatoriga uyushqoqlik bilan, ya'ni tartiblilik va adaptatsiya, moslashish, ko'nikish kiritilgan bo'lib, ular intellektning funksional invariantlari deb yuritiladi. Shuningdek, muallif intellektning quyidagi rivojlanish bosqichlarini ajratib ko'rsatadi:

1. Sensomotor intellekt davri (tug'ilgandan 2 yoshgacha);
2. Operatsiyalardan ilgarigi tafakkur davri (2 yoshdan 7 yoshgacha);
3. Konkret (yaqqol) operatsiyalar (aqliy harakatlar davri 7, 8 yoshdan 11, 12 yoshgacha);
4. Formal (rasmiy) operatsiyalar (aqliy harakatlarni maqsadli amalga oshirish davri).

J.Piajening fikriga ko'ra, intellektning o'sishi bolada nutq paydo bo'lishiga ilgarigi boshlanadi. Intellekt bu aqliy qobiliyatning kurtagi bolaning dastlabki tartibsiz xatti-harakatlarida o'z ifodasini topadi. Keyinchalik maqsadga yo'naltirilgan harakatlar aktini amalga oshirish natijasida intellektning genetik ildizini o'rganish uchun muhim imkoniyatlar yaratiladi. J.Piaje konkret operatsiyalar davri predmetlar bilan aloqalar o'rnatishdan iborat ekanligini ta'kidlab, psixologiya ilmda olg'a siljish yasadi. Formal ya'ni rasmiy operatsiyalar davriga tasnif berilganda esa predmetlar bilan aloqa qilish yo'qolib borishi qayd etiladi. Shuningdek, intellektning o'sishi insonning operatsiyalar sistemasi bilan qurollanishidan iborat hamda intellekt davrining o'zaro o'rin almashinishi tafakkur o'sishini bildiradi, davrning ketma-ketligi esa rivojlanishning ichki qonuniyatlarini ifodalaydi, - deb ta'kidlaydi.

Ma'lumki, o'spirinlik yosh davrida bolalar umumta'lim maktabining yuqori sinflarida, akademik litsey, kasb-hunar kollejlari hamda oliy o'quv yurtlarida ta'lim faoliyatini davom ettiradilar. Ilk o'spirinlik davrida o'quvchining

mustaqil fikr yurita olmasligi uning psixikasidagi jiddiy kamchilik hisoblanadi. Bu davrda o'quvchi aqlining tanqidiyligi vaziyatga qarab o'zgaruvchan xarakter kasb etadi. Buning asosiy sabablaridan biri voqelikning mohiyatini ilmiy jihatdan to'g'ri tushunmaslikdir. Shuningdek, o'spirinning «o'z pozitsiyasi»da bo'sh kelmasligi, narsa va hodisalarning asl mohiyatini anglab turib, ba'zan ataylab «o'jarlik» qilishi ham bu holatning bir ko'rinishi hisoblanadi.

E.G'oziyevning ta'kidlashicha, «ularda moddiy dunyo to'g'risida shaxsiy fikrlar, mulohazalar, ilmiy dunyoqarash tarkib topganidan keyingina tafakkurning tanqidiylik xususiyati rivojlana boshlaydi. Aqlning tanqidiyligini tarbiyalashda o'qituvchi o'quvchining o'ziga xos tipologik xususiyatlariga, aqliy kamolot darajasiga, bilimlari saviyasiga, mulohaza doirasining kengligiga, nutq qobiliyatiga, shaxsiy nuqtayi nazariga, o'qishga nisbatan munosabatiga, qiziqishining xususiyat va darajasiga, aqliy faoliyat operatsiyalarini qanchalik bilishiga, mavjud o'qish ko'nikmasi va malakalariga alohida e'tibor berishi lozim» [1:44].

Demak, o'spirin aqliy qobiliyatining asosini tafakkurining quyidagi sifatlari tashkil etadi: mazmundorligi, chuqurligi, kengligi, mustaqilligi, samaradorligi, tezligi. Tafakkur mazmundorligi o'spirin ongida tevarak atrofdagi voqelik bo'yicha mulohazalar, muhokamalar va tushunchalar qanchalik joy olganligiga bog'liq bo'ladi. Tafakkur chuqurligi esa moddiy dunyodagi narsa va hodisalarning asosiy qonunlari, xossalari, o'zaro bog'lanishi va munosabatlarning fikrlash jarayonidagi to'liq aks etishi tushuniladi. Tafakkurning tashabbuskorligi o'spirinning o'z oldiga yangi g'oya, muammo va vazifalar qo'yishi, ularni amalga oshirishda samarador vositalarni qo'llashida namoyon bo'ladi. O'spirin tafakkurining tezligi berilgan savolga to'liq javob berish uchun sarflangan vaqt bilan belgilanadi va u fikrlash zarur materiallarning xotirada mustahkam saqlanganligiga, uni tez yodga tushira olishga, muvaqqat bog'lanishning tezligiga, turli his-tuyg'ularning mavjudligiga, diqqati va qiziqishiga, bilim saviyasiga, qobiliyatiga, egallagan ko'nikma va malakalariga bog'liq bo'ladi.

Haqiqatan ham, tafakkur ruhiy hayotimizning eng murakkab shakllaridan biridir. Tafakkur orqali biz sezgi a'zolarimiz bilan bevosita aks ettirib bo'lmaydigan narsa va hodisalarni ongimizda aks ettiramiz. Har bir yosh davr tafakkur va aqliy qobiliyatning namoyon bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishida o'ziga xos obyektiv va subyektiv shart-sharoitlarni yuzaga keltiradi. Asosan, o'smirlik davrida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo'la boshlaydi. Chunki bu davrdagi o'quvchilar atrof olamdagi bog'lanishlar mazmunini maksimal darajada bilishga harakat qiladilar, o'smirning bilishga bo'lgan qiziqishda progress sodir bo'ladi. Ilmiy nazariy bilimlarning egallab olinishi tafakkurning rivojlanishiga olib keladi.